

Кайымова Ф.М.

**ТИЛДИК САЛЫШТЫРУУНУ КЛАССИФИКАЦИЯЛОО
МАСЕЛЕЛЕРИ**

Кайымова Ф.М.

ЗАДАЧИ КЛАССИФИКАЦИИ ЯЗЫКОВОГО СРАВНЕНИЯ

F.M. Kaiymova

**THE PROBLEM OF CLASSIFICATION OF LANGUAGE
COMPARISON**

УДК: 83

Макалада орус тил илиминде салыштыруу категориясын тилдик көрүнүш катары классификациялоо иштерине обзор жасалат. Орус тилинде тилдик жана адабий салыштырууну классификациялоо түрдүү варианттарда жолугат, башкача айтканда, салыштыруу кептеги функциясы, өзгөчөлүгү, формасы, семантикасы, логикалык катышы, базасы, ж.б. боюнча тилдик көркөм сөз каражаты катарында бөлүштүрүлүп жүрөт. Бирок окумуштуулардын ортосунда бирдиктүү пикир жок. Орус жана кыргыз тилдериндеги салыштыруулар формасы жана каражаттары жагынан бири-бирине окшобойт. Кыргыз тил илиминде салыштыруу маанисинин туюндурулуу, жасалуу жолдорун изилдөө, аларды классификациялоо иштери али колго алына элек. Бул илимий изилдөө ишинде кыргыз тил илими боюнча салыштыруу түшүнүгүнүн классификациясы сунуш кылынат. Автор төмөндө кыргыз тилиндеги салыштырууну максаты, мазмуну, формасы боюнча бөлүштүрүп, алардын ар бирин дагы топторго ажыратып карайт. Илимий пикирлерин мисалдар аркылуу далилдейт.

Негизги сөздөр: салыштыруу, классификациялоо, ордуу салыштыруу, логикалык салыштыруу, кырдаалдык салыштыруу, тилдик көркөм каражат, функциясы, метафора.

В статье даётся обзор классификации категории сопоставления как языковому явлению в русской лингвистике. В русском языке классификация языкового и литературного сопоставления встречается в разных вариантах, иначе говоря, распределяется по функции в речи, сопоставлению, его особенностям, формам, семантике, логическому соотношению, базе и как языковое художественное средство. Однако по этому поводу среди ученых нет единого мнения. Сопоставление в русском и кыргызском языках, их формы и средства резко различаются. В кыргызском языкознании выражение значения сопоставления, пути их изучения и их средства, классификация пока ещё не изучены. В этом научном исследовании предлагается понятие классификации сопоставления в кыргызском языке. Автор определяет цели сопоставления в кыргызском языке, его значение, выделяет его формы. Далее группирует их, подтверждая их научными обоснованиями и примерами.

Ключевые слова: сравнение, классификация, образное сравнение, логическое сравнение, ситуативное сравнение, языковые образительные средства, функции, метафора.

In the given article is considered an overview of classifications of contrastive categories as a phenomenon of language in Russian linguistics. Classification of language and literal

comparison faced with diverse variants in Russian language otherwise it distributes according to the function in speech, comparison, its peculiarities, forms, semantics, logical relationship, base and as a language literal means. However, there is no unique opinion among the scholars on this point. Comparison, forms and meanings in Russian and Kyrgyz languages, have rapidly differentiated. In Kyrgyz linguistics expresses the meaning of comparison, the ways of learning and its facilities, but classification haven't learnt yet. In this scientific research is suggested the concepts of classification of comparison in Kyrgyz language. It has defined the aim of comparison in Kyrgyz language, its meaning and forms. Afterwards, it should be classified confirming their scientific substantiation, and examples.

Key words: comparison, classification, imaginative comparison, logical comparison, situational comparison, language figurative means, functions, metaphor.

Тил илиминде салыштыруу маселеси боюнча бир топ изилдөөлөр жүргүзүлгөнү менен (орус тил илиминде), аларды бөлүштүрүү, классификациялоодо азырга чейин бирдиктүү пикир жок. Орус лингвистикасында салыштырууну классификациялоонун көптөгөн варианттары жолугат. Мисалы, окумуштуу Д.Н. Фельдмане салыштырууларды тилдик көрүнүш катары кептеги функциясы, өзгөчөлүктөрү боюнча 5 негизги белгилерине карап классификациялайт:

а) автордугу боюнча (по авторству): индивидуалдык жана салттык. Индивидуалдуу салыштыруу бул – автордун өзү тарабынан чыгарылып, кепке чоң эмоционалдуу көркөмдүүлүк берет. Мындан айырмаланып салттуу салыштыруулар сөздүк составда бар, салыштыруу образы жаңыдан түзүлбөйт, бардык тилдик коллективдерде конкреттүү маанисинде кеңири колдонулат.

б) көлөмү боюнча: кыска, кеңири, жайылган. Алар модулдун жана эталондун компоненттеринин көлөмү боюнча аныкталат. Кыска салыштырууда модуль же эталон мааниси кенен түшүндүрүлбөгөн бир гана сөздөн турган белгинин же түшүнүктүн аталышы болот. Кыска салыштыруу кырдаалды сүрөттөө түрүндө да болушу мүмкүн, ал эми, тескерисинче, эталон же модуль салыштырмалуу кенен, ырааттуу түшүндүрүлсө - кенен салыштыруу деп аталат. Жайылма салыштыруулар өзүнө салыштырма конструкцияларды же салыштырма багыныңкы, багыныңсыз сүйлөмдөрдү камтыйт.

в) логикалык катышы боюнча: чын жана курулай элестетилген салыштыруулар болуп бөлүнөт.

Курулай салыштырууда тигил же бул түшүнүк, тигил же бул кырдаалдар өзү менен өзү салыштырылат. Азыркы немец тилинде бул өтө сейрек кездешүүчү көрүнүш. Салыштыруулардын негизги көпчүлүк бөлүгү бир белгиси боюнча салыштырылган чын салыштыруулардан турат.

г) негизги функциялары боюнча: объективдүү жана субъективдүү салыштырууларга бөлүнөт. Объективдүү салыштыруу реалдуу фактыларга объективдүү баа берүү үчүн кызмат кылат. Субъективдүү салыштыруунун негизги функциясы адресанттын субъективдүү баасы болуп эсептелет. Ал адресатка эмоционалдуу таасир этет. Бирок реалдуу фактыны объективдүү түшүндүрүүнүн негизги функциясы салыштырууда субъективдүү баалоо учуру да келери жагынан экөөнүн чегин так ажыратуу кыйын болуп калат.

д) салыштыруу базасынын бар же жок экендигине карай: оң жана терс (положительный и отрицательный) салыштырууларга бөлүнөт. Бул салыштырууларда лексикалык каражаттарга байланыштуу эталондо кандай болсо, ошондой болуп оң же терс маанисинде салыштырылат [4:25].

Д.Н. Фельдмане бардык салыштыруулар бир эле учурда түрдүү классификациялык группаларга да тиешелүү болушат дейт.

И.З. Искандерова салыштырууну башка позициядан классификациялайт. Ал салыштыруунун төмөнкү семантикалык типтерин бөлүп көрсөтөт: предметтерди салыштыруу, кыймыл-аракетти салыштыруу жана сапаттык салыштыруу.

Берилген семантикалык типтер салттуу түрдө төмөнкүчө бөлүштүрүлөт: логикалык, б.а., чындыктагы объективдүү фактыларды маалымдоочу логикалык гана информацияларды чагылдыруучу жана образдык; объективдүү фактыларды субъективдүү интерпретациялоону камтуучу деп да бөлүштүрөт. Образдуу салыштыруу туруктуу даражалары боюнча салттык жана сейрек колдонулуучу салыштырууларга бөлүнөт. Булар болсо өз учурунда: реалдуу жана гипотетикалык болушу мүмкүн. Ошентип, бул эки классификациянын салыштыруунун айрым ыкмалары боюнча жакындыгы бар. Мындан башка да көптөгөн изилдөөчүлөрдө образдуу жана логикалык салыштыруу деп бөлүштүрүү кездешет, бирок алар мында түрдүү терминдерди колдонушат: Я.Г.Биренбаум аларды образдуу жана предметтик-логикалык деп атаса, Д.У.Ашурова көркөм жана логикалык, а Д.Н. Фельдмане субъективдүү жана объективдүү деп атайт. Туура, бирок бул окумуштуулардын пикиринде салыштырууларды бөлүштүрүү боюнча жалпылык болгону менен, алар бул классификацияларында түрдүү аспектилерге басым жасашат. Я.Г.Биренбаум салыштыруунун структуралык өзгөчөлүгүнө көп көңүл бөлсө, Д.У.Ашурова салыштыруу компоненттеринин байланыш мүнөзүнө басым жасайт, а И.З. Искандерова алардын семантикасына негизги көңүлдү бурат.

Ал эми Х.М. Гурбанов салыштыруу түшүнүгүнө тилдик көркөм каражат катары карайт, аны дара-

жалары, эталондун жана теманын татаалдыгы боюнча классификациялайт, предметтик жана кырдаалдык салыштыруу деген түрлөргө бөлүштүрөт. Предметтик салыштыруулар деп предметтерди, көрүнүштөрдү алардын иш-аракетин жана сапатын салыштырууну айтабыз. А кырдаалдык салыштыруу кырдаалдарды салыштыруу, башкача айтканда, предметтер, көрүнүштөр жана алардын өз ара байланышындагы сапаты, кыймыл-аракеттерин салыштыруу болуп эсептелет. Бул эки түрдүн ортосундагы маанилик бөтөнчөлүк түрдүү деңгээлдеги тилдик бирдиктер аркылуу чагылышынан көрүнөт. Предметтик салыштыруулардын компоненттери лексикалык деңгээлдеги тилдик бирдиктер болушат. Ал эми кырдаалдык салыштыруунун бирдиктери сөз айкаштары жана сүйлөмдөр эсептелет. Х.М. Гурбанов. “Кырдаалдык салыштыруу бул – нерсени, түшүнүктү образдуу чагылдыруу” [1:15] деп белгилейт.

А.Квятковский адабияттык салыштырууну терс (отрицательный) [2:189], салыштыруу-образ (сравнение - образ) [2:281], белгисиз салыштыруу (неопределенное сравнение) [2:282] деген түрлөрү жөнүндө сөз кылат, ал эми формасы боюнча: “форма сравнения при посредстве творительного падежа” [2:280] жана “форма сравнения при помощи родительного падежа” [2:281] деп бөлөт. Бирок орус жана кыргыз тилдеринде жөндөмөлөр бири-бирине дал келбейт.

Өз учурунда В.Назарян кырдаалдык салыштыруунун ичинен образдуу жана логикалык салыштырууну бөлүп көрсөтөт. Мына ушундайча салыштырууга байланышкан көптөгөн чечиле элек маселелер, түрдүү ыкмаларда классификациялоо жумуштары бар.

Кыргыз тилинде салыштыруу мааниси классификацияланган эмес. Окумуштуу А.Сапарбаев салыштырууга байланышы бар метафораларды өз ара жалпы элдик жана индивидуалдык метафоралар [3:40] деп бөлүштүргөн. Ал жалпы элдик метафоралар катары элдик оозеки чыгармаларда, өзгөчө эпостордо көп колдонулуучу салттык метафораларды, ал эми индивидуалдык метафоралар деп жеке автор тарабынан элестүү окшоштурулуп айтылган метафораларды эсептейт.

Биз кыргыз тилиндеги салыштыруу маанисин төмөнкүдөй критерийлер боюнча классификациялоону сунуш кылабыз:

Салыштыруу максаты боюнча Эко:

1. заттын же түшүнүктүн, кырдаалдын артыкчылыгын же кемчилигин көрсөтүү. Мында бир түшүнүктөгү белгинин, сапаттын, сандын, көлөмдүн ж.б. аз же көп экендиги, артык же кем, кичине же чоң экендиги, оош-кыйышы, басымдуулугу ж.б. салыштырыла көрсөтүлөт. Мисалы, азыраак, көбүрөөк, мага караганда улуу, баарынан билимдүү, жезге салыштырганда жалтырак, темирден бекем ж.б.

2. затты, түшүнүктү, кыймыл-аракетти же кырдаалды окшоштуруу, теңдөө, барабар коюу максатындагы салыштырууда эки заттын же түшүнүктүн жалпы белгилерин окшоштуруу, салыштыруу мааниси туюлат. Маселен, атасына окшош, жашы тең,

бою барабар, аракетчендигине эч ким тең келбейт, башкага ыраа көрбөйм ж.б.

3. курулай же, чын эмес салыштырууда кыймыл-аракет жасалмалуу же чын эмес, ишке ашпаган экинчи кыймыл менен салыштырылат: алдагансыйт, карашкансыйт, уктамыш боло калды ж.б.;

салыштырууну мазмуну боюнча 10го бөлөбүз:

1) предметке же жансыз затка салыштыруу: сүттөй ак, айнектей таза, чечилбес түйүндөй ж.б.;

2) адамга салыштыруу: адамча сүйлөйт, досторчо кол алышты, бир туугандай ынак, атадан артык, Жаңылдай, кылычтан өткүр ж.б.;

3) кыймыл-аракетке салыштыруу: килем төшөп койгондой, айран төгүп койгондой, башка чапкандай ж.б.;

4) жаратылышка салыштыруу: асмандай бийик, ак чач тоолор, ак шөкүлөчөн зоолор, күндөй мээримдүү, жамгырдай төгүү ж.б.;

5) түшүнүккө, окуяга салыштыруу: майрамдай, түйүндүү маселе сыяктуу ж.б.;

6) өсүмдүккө салыштыруу: гүлдөй назик, бою теректей, жаандан кийинки козу карындай, чыгтырман токой ж.б.;

7) жаныбарга, кушка салыштыруу: убакыт зымырык куштай учат, жолборс жүрөк, кабылан, шер, жылан ж.б.;

8) орунга, туракка салыштыруу: куду кинодогу сымал, конокто отургансып, Мекенден артык жер жок ж.б.;

9) психологиялык абал-кырдаалды салыштыруу: бүт аалам аңтар-теңтер болгондой, колунан жула качкансып, үмүтү жалп этип өчкөндөй болду, бүткөн бою дүр эткенсиди ж.б.;

10) образдуу салыштыруу. Салыштыруунун жогоруда келтирилген түрлөрүндө образдуулуктун болушу шарт эмес. Бул түрү көркөм чыгармаларда кездешет да, ой элестүү, көркөм, образдуу айтылат. Мисалы, Бир-бирине жөлөнүп
Эрмектешип жаткандай,
Менменсинген чокулар
Көккө барып баскандай;
Чексиз асман кара көк
Көк сыр менен жапкандай (А.Т.).

Салыштырууну **формасы боюнча** оң жана терс салыштыруулар деп бөлүүгө болот. Ой, көрүнүш, адам же заттын өзгөчө, артык белгилери салыштырылып көрсөтүлсө оң салыштыруу дейбиз:

Азуулардай аскалуу
Төр магдырайт тойгондой.
Таң тамылжып, көк күзү
Жылмайгандай көрүндү (А.Т.).

Терс салыштырууда сапат, сыпат же белги терс, жагымсыз, жийиркеничтүү, керексиз мааниде салыштырылат:

Мазардай түргө салды эр баштары,
Омолгон шум кара жер оңбосун да!..(К.Т.)

Адабияттар:

1. Гурбанов, Х.М. Придаточные сравнительные предложения в современном английском языке: дис. к.филол. наук: 09.00.08 / Х.М. Гурбанов. - М., 1988. - 196 с.
2. Квятковский А. Поэтический словарь. - Москва, 1966.
3. Сапарбаев А. "Манас" эпосундагы метафоралар. - Ф., 1975.
4. Фельдмане Д.Н. Сравнение как лингвистическое средство (на материале современного немецкого языка) / Д.Н. Фельдмане // Сб. науч. тр. Рига: Латв. гос. ун-т им. П. Стучки, 1968. - Т. 89. - С. 24-35.

Рецензент: к.филол.н., доцент Жороев И.М.